

17. Yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili

Ali Kaya

Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Osmanlı toplumunda hukuk sistemi olarak İslâm hukukunun uygulandığı ve hukuk ekolü olarak da Hanefî mezhebine bağlı kaldığına dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Yine Müslüman toplumlarda, İslâm hukukuna daha çok bağlı kalınan hukuk dalının Aile hukuku olduğu ileri sürülmektedir. Bu çalışmamızda, Osmanlı devletinin kurulduğu bölge olan Bursa'daki mahkemelere intikal eden ve duruşması yapıp karara bağlanan hükümlerin yer aldığı 17. yüzyıl şer'îye sicillerine ait iki defter veri tabanı olarak alınıp İslâm aile hukuku açısından tahlili yapılmıştır. Osmanlı toplumunda İslam Aile hukukuna bağlı kalınan noktalar ile farklı uygulamalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Abstract

Analysis of the Judicial Registers of Bursa (17. Century) in terms of Islamic Family Law

It is a common belief that in Ottoman society, Islamic Law was applied as the judicial system, and Hanafism was followed as

the school of law. Also it is claimed that in Muslim societies the most followed kind of law is family law. In this article, we study on the two judicial registers of Bursa in where Ottoman State was founded, including some court decisions pertaining to domestic relations, and we analyse them in terms of Islamic Family Law. In this regard we try to figure out the same and different points from Islamic Family Law.

Anahtar Sözcükler: İslâm Hukuku, Aile Hukuku, Osmanlı Hukuku, Şer'îye Sicilleri, Evlenme, Boşanma.

Key Words: Islamic Law, Family Law, Ottoman Law, Judicial Registers, Marriage, Divorce.

I. Giriş

Bilindiği üzere 'Şer'îye Sicilleri',¹ Osmanlı Devleti döneminde mahkemelerin vermiş olduğu kararların kaydedildiği defterlere denmektedir. Bu kayıtlar, dönemin siyasi, idari, askerî, iktisâdî, içtimâî ve hukukî hayatı hakkında bilgi veren kaynakların başında gelmektedir. Bir başka ifade ile Şer'îye Sicilleri, alım-satım şekilleri, mübadele edilen eşyalar, çalışanların ücretleri, para basımı vb gibi ekonomik, medrese, cami ve külliye gibi kurumların inşası, idaresi, tamiri ve içki alemi düzenleyenlerin takip edilip önlenmesi, ihtida kayıtları gibi sosyal; görevlilerin tayini veya azledilmesi gibi idari; evlenme, boşanma, nafaka, vasiyet, velayet, miras, cizye, haraç, vergi, adam öldürme, hırsızlık ve diyet vb gibi özel veya kamu hukukunu ilgilendiren bir çok konuya dair bilgiler içermektedir.

Osmanlılara ait en eski defterleri ihtiva eden Bursa Şer'iyye Sicilleri de bahse konular açısından zengin verilere sahiptir. Sayısı bini aşan bu defterlerden XVII. Yüzyıla Ait A-154 ve A-155 numaralı 1011/1602 ve 1012/1603 yıllarına ait mahkeme kayıtlarını içeren ve bu makalenin konusuna veri tabanı oluşturan bu defterler alım-satım, alacak-verecek, köle-cariye, cizye-haraç, ibrâ-ikrar, hırsızlık-gasp, vekâlet-kefâlet, vedîa-âriye, diyet-erş, vasiyet-velâyet, nikah-talak, mehir-nafaka vb pek çok konuyla ilgili kayıtları muhtevidir.²

¹ Şer'iyye Sicilleri hakkında geniş bilgi için. bk. Cahit Baltacı, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, 17 Mayıs 1985, TAİİV Yayınları İstanbul, 127-130; Tufan Gündüz, "Şer'iyye Sicilleri ve Tarihi Kıymeti", *Türk Yurdu Dergisi*, Temmuz 1992, 50-51.

² Bu çalışmada Bursa Şer'iyye Sicillerinden A-154 ve A-155 Numaralı 17. Yüzyıla ait Defterlerdeki mahkeme kayıtları incelenmiştir.

Şer'î mahkemelerce verilen kararları içermesi dikkate alındığında bu defterler, İslam Hukukunun özellikle uygulamadaki problemlerine ışık tutan en önemli kaynaklar olarak nitelendirilebilir.³ Zira Osmanlı hukuku gerek kamu gerekse özel hukuk alanlarında esas itibarıyla İslâm hukukuna dayanmaktadır.⁴ Çünkü Osmanlı devleti İslâm dininin sadece iman, ibadet ve ahlâk prensiplerini benimsemekle yetinmemiş, aile ve sosyal düzeni de büyük ölçüde İslâm hukukunun kurallarıyla tanzim etmiştir.⁵ Bu bakımdan Osmanlı Arşivlerinin bir bölümünü oluşturan Şer'iyeye Sicillerinin İslâm hukuku açısından incelenmesi önem arz etmektedir. İşte biz de bu çalışmamızda A-154 ve A-155 numaralı defterlerdeki bazı kayıtları aile hukuku açısından tahlil edeceğiz.

II- Aile Birliğinin Oluşumu

A- Nişan

Evlilik birliğinin ilk adımını teşkil eden nişan, erkek ve kadının evlenme niyetini ortaya koyan bir irade beyanıdır. İslâm hukukçuları nişanlanmayı yalnız evlenme vaadi olarak değerlendirmişler, onu hukukî bir işlem olarak kabul etmemişlerdir. Bu sebeple nişanlanma ile ilgili hükümleri kapsayan hukukî düzenleme yapılmamıştır.⁶

Bir çok toplumda yaygın olan nişan geleneği, Osmanlı toplumunda da uygulanmış olmakla birlikte, Osmanlı hukukuna kaynaklık eden İslâm hukukunda nişanlanmanın hukukî bir işlem olarak kabul edilmemesinin bir sonucu olarak mahkeme kayıtlarına çok az sayıda geçmiş ve hatta araştırmamıza konu olan defterlerde olduğu gibi kayıtlara hiç yansımadağı da olmuştur.

B- Evlenme (Nikâh Akdi)

1- Unsurları

İslâm hukuku bakımından evlilik, nikâh akdi ile kurulur. Evlenmeye, kişinin biyolojik, psikolojik ve ekonomik durumuna göre⁷ farz, vacip, mekruh, haram⁸, sünnet ve müstehap⁹ gibi dinî neticeler

³ Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı*, İstanbul 1985, 43.

⁴ Sıddık Sami Onar, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısmının Codificationu, Mecelle", *İHFM*, XX/1-4, 59.

⁵ M. Âkif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, 59.

⁶ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, SÜHF Yayınları, Konya 1988, 49.

⁷ Mevsilî, Abdullah b. Muhammed b. Mevdûdi (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lâli'l-Muhtâr*, 3. Baskı, Beyrut 1975, III, 82.

⁸ Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, nşr. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, by. 1369/1950, 22.

⁹ es-Serahsi, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Beyrut 1398/1978, IV, 193.

bağlanmasına ve bu yönüyle bazı bakımlardan bir dini ritüel gibi kabul edilmesine rağmen nikâh akdi hukukî bir işlemdir. Bu bakımdan nikâh sözleşmesinin bir din adamının huzurunda yapılması şart değildir. Nitekim kayıtlarda din görevlisinin huzurunda yapılan bir nikâh akdine rastlanmamıştır.

Nikah akdinin rükünlerinden biri evlenecek olan erkek ve kızın, yani tarafların bulunmasıdır.¹⁰ Nikâh akdi öncelikle, tarafların irade beyanlarıyla kurulur. Evlenecek kişilerin hayatlarını birleştirme yönündeki beyanlarını içeren icap ve kabul, nikâh akdinin iki rükününden (unsuru) biridir.¹¹ İcap ve kabul, söz veya yazı ile yapılabileceği gibi,¹² evleneceklerin konuşma özürülü olması halinde işaretlerle de gerçekleşebilir.¹³ Yine taraflar bizzat kendileri, evlenmeyi kabul ettiklerine dair beyanda bulunabilecekleri gibi veli veya vekilleri vasıtasıyla da beyanda bulunabilirler.¹⁴ Nitekim tahlil edilen kayıtlarda her iki biçimin de uygulandığı görülmektedir.¹⁵

2- Şartları

Hanefî hukukçularına göre nikah akdinin, in'ikad, sıhhat, nefâz ve lüzum olmak üzere dört şartı bulunmaktadır. Nikah akdinin şartları da denilen bunların her biri farklı sonuçlar doğurmaktadır.¹⁶

İslâm hukuku kaynaklarında bir kısım farklılıklar bulunmakla birlikte inikad şartlarını evlenme ehliyeti, meclis birliği¹⁷ ve evlenme engelinin bulunmaması oluşturur. Bunlardan evlenme engelini sıhhat şartı sayanlar da bulunmaktadır.¹⁸ Buna göre evlenme engelini sıhhat şartı sayanlara göre sahih bir evliliğin gerçekleşmesi için ta-

¹⁰ Ensârî, Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (ö. 925/1519), *Fethu'l-Vehhâb*, I-II, Mısır 1367/1948, I, 34.

¹¹ Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mesûd (ö.587/1191), *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-VII, Beyrut 1394/1974, II, 229.

¹² İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dimeşkî el-Hüseynî (ö.1252/1836), *Reddül-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-VIII, İstanbul 1984, III, 12.

¹³ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, III, 82; İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Mes'ûd es-Sivâsî (ö.861/1457), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I-IX, Beyrut 1315/1897, III, 109; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, III, 21.

¹⁴ Mergînânî, Burhânüddîn Ali b. Ebi Bekr (ö. 593/1196), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, I-II, nşr. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kâhire 1384/1965, II, 191; İbn Kudâme, Muvaffukuddîn Ebû Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh (ö. 620/1223), *el-Muğni*, I-IX, nşr. Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır ty., VI, 462; Desûkî, Şemsüddîn Muhammed Arafê (ö. 1230/1815), *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr*, I-IV, Dâru'l-Fikr by. ty., II, 230.

¹⁵ Mesela Râbia binti Ahmet isimli kadın, Mehmet b. Mustafa isimli kişiyi, nikâh akdini yapmak üzere vekil tayin etmiştir bk. A-154: 114a/2.

¹⁶ Kâsânî, *Bedâi'*, II, 232.

¹⁷ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, I-VI, Mısır 1320/1892, I, 269.

¹⁸ Geniş bilgi için bk. M. Âkif Aydın, *İslâm- Osmanlı Aile Hukuku*, 18.

rafların evlenmesine engel bir durumun bulunmaması gerekmektedir. Evlenme engelini in'ikad şartı sayanlara göre ise evlenme engellerinden birinin bulunması nikah akdinin batıl sayılmasına yol açar.

İslâm hukukuna göre evlenme engelleri kalıcı (mutlak) ve geçici (nisbî) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.¹⁹ Bunlardan birincisini, kan, sıhrî ve süt (radâ) hısımlığı oluşturur²⁰ ve bu bizzat Kur'an tarafından yasaklanmıştır.²¹ Aralarında kan, sıhrî ve süt hısımlığı olan kimseler, bilmeden evlenmişlerse bile bu nikâh geçersizdir. Taraflar istemese de hâkim bu tür evliliği sonlandırma yetkisine sahiptir. Toplumda bu tür sorunlar daha çok süt hısımlığı olanlarda görülür. İncelediğimiz kayıtlar da hakimin bazı evlilikleri bu sebeple sonlandırdığını göstermektedir. Nitekim bir kayıta göre, Ahmet b. Mehmet isimli kişi ile evlenmeleri söz konusu olan Rabia binti Ahmet'in annesi Rahime binti Sefer, kızının adı geçen kişi ile sütkardeş olduğunu ileri sürerek evliliği mümkün olamayacağını söyler ve yapılan araştırmada iddiası doğru bulunarak evlilik feshedilir.²²

Geçici evlenme engelleri arasında ise din ayrılığı, dört kadınla evli olma, üçlü boşama, bekleme (iddet)süresi içinde bulunma, başkası ile evli olma ve iki kız kardeşle veya eşin teyzesi ile evli olmak gibi iki hısımla aynı zamanda evlenmek gibi nedenler bulunmaktadır. Din ayrılığı engeli Müslüman kadının gayr-i müslim erkek ile evlenecek olması durumunda söz konusu olmaktadır.²³ Her iki defterdeki kayıtlardan Osmanlı toplumunda bu tür evliliklerin yapıldığını gösteren bir belgeye rastlanmamıştır. Bu da İslâm hukukunun bu konudaki düzenlemesinin Osmanlı toplumunda sıkı bir şekilde uygulandığı anlamına gelmektedir.²⁴

3- Çok Eşlilik (Poligami)

Bilindiği üzere İslâm hukuku belli bir sayı (dört) ile sınırlı olmak kaydıyla çok eşliliğe izin vermektedir.²⁵ Bunun üzerine çıkmak yasaktır. Bu bakımdan nafaka ve mehir gibi malî; adalet ve hüsnü muamele gibi hukûkî şartları taşıyan bir koca birden çok eş ile evle-

¹⁹ Bezzâzî, Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yûsuf el-Kerderî (ö. 827/1424), *Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, (el-Fetâvâ'l-Hindiyeye kenarında) Mısır 1320/1892, I, 360.

²⁰ Serahsi, *el-Mebsût*, Beyrut 1398/1978, V, 31.

²¹ bk. Nisâ, 4/23.

²² bk. A-154: 114a/2.

²³ Kâdihân, Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Muhammed el-Uzcendî (ö. 592/1196), *el-Fetâvâ*, (el-Fetâvâ'l-Hindiyeye kanarında), Beyrut 1310/1904, I, 364.

²⁴ Zimmînin zimmi ile evliliği ile ilgili bk. A-155: 13a/3.

²⁵ Nisâ 4/3

nebilir.²⁶ Bu izne rağmen Osmanlı toplumu ile ilgili bir çok çalışmada, Müslümanlar arasında çok kadınla evlilik oranı oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.²⁷ Aynı durum 17. Yüzyıl Bursa bölgesi için de söz konusudur. Bununla birlikte az sayıda da olsa birden fazla eşle evli olan kişiler bulunmaktadır. Örneğin ölmüş olan Osman isimle kişinin bıraktığı terekeden miras paylarını almak üzere mahkemeye, adı geçen Osman'ın Nefise ve Ümmü Gülsüm isminde iki eşinin başvurmuş olması bunu göstermektedir.²⁸

C- Evliliğin Sonuçları

Evlilik bir takım hak ve sorumluluklar meydana getirir. Tarafların onayı olmaksızın bu hukukî sonuçlar kendiliğinden ortaya çıkar. Evliliğe bağlanan sonuçların bir kısmı taraflardan birine hak olarak tanınırken diğer taraf için yükümlülük ifade eder. İncelediğimiz kayıtlarda yer alışı bakımından bunların bir kısmı şunlardır:

1- Kadının Hakları

a) Mehir Hakkı

İslâm hukukunda evliliğin sonuçlarından biri kadının mehir almaya hak sahibi olmasıdır.²⁹ Kadının evlilik nedeniyle hak sahibi olduğu mehir,³⁰ erkeğin evlenirken kadına verdiği veya taahhüt ettiği para veya maldır.³¹ Mehrin gerekliliği, kitap ve sünnetle sabittir.³² Mehir peşin ödenebileceği (muaccel) gibi daha sonra (müeccel) da ödenebilir.³³ Eldeki kayıtlar, Osmanlı hukukunda da İslam hukukundaki gibi mehir verme yükümlülüğünün olduğunu,³⁴ “mehr-i muaccel” (nikah akdi yapılırken ödenen) ve “mehr-i müeccel” (daha sonra verilen) şeklinde iki çeşit mehir olduğunu göstermektedir.³⁵

²⁶ İbn Kudâme, el-Muğnî, VI, 539; Ebû Zehra, el-Ahvâlü's-Şahsiyye, 88.

²⁷ Ö. Demirel-A. Gürbüz-M. Taş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, BAAK. Yayınları, Ankara 1992, I, 97; Said Öztürk, “Osmanlı Toplumunda Çok Evlilik”, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, sy. 2001/3, 10.

²⁸ bk. A-154: 104b/1.

²⁹ Nisâ 4/24.

³⁰ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 31.

³¹ Mehir hakkında geniş bilgi için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, V, 62-64; Kâsânî, *Badâi'*, II, 274-304.

³² Ayetler için bk. Nisâ 4/4-24; Hadisler için bk. Nesâî, *Nikâh*, 76; Ebû Dâvud, *Nikah* 24,25.

³³ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 62.

³⁴ bk. A-154: 29b/2, 104b/2, 157a/1, A-155: 6b/2.

³⁵ İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, III, 101.

Eldeki kayıtlarda kocası ölen kadınların mehr-i müeccellerinin ödenmesi için mahkemeye başvurmaları bunu ortaya koymaktadır.³⁶

Mehir vermekle yükümlü olan koca, hak sahibi ise kadındır.³⁷ Bütün haklarda olduğu gibi hak sahibi olan kadın, isterse mehr alma hakkından bütünüyle feragat edebilir. Hatta mehrin bir kısmını alıp kalan kısmını kocasına bağışlayabilir.³⁸ Kadının ibrası ile mehr borcu düşer.³⁹ Yine konuşulan miktarın dışında başka bir meblağ veya mal üzerinde karşılıklı anlaşarak sulh yoluyla belirledikleri meblağ da nakit veya bir aynî malı alabilir.⁴⁰ Nitekim Bursa Hoca Menteş Mahallesi sakinlerinden vefat eden Mehmet b. Sevindik isimli şahsın hanımı Fatma binti Mustafa, mahkemede mehr-i müecceleden alacağı kalan 400 akçeyi davalı Mehmet b. Mehmet ve diğer varislerden alarak sulh olduklarını beyan etmiş ve bu beyanı mahkemece kayda alınmıştır.⁴¹

Yine mehr hakkının alacaklısı, alacak hakkı baki kalmak üzere mehr olarak aldığı eşyayı kocasına vererek kullanırabilir. Sözgelimi, İbrahim b. Hamza isimli şahıs mahkemede, eşine vermiş olduğu kırmızı atlas kaftanı 2000, bir kuşağı 400 akçeye satarak eşine karşı 2400 akçe borcu olduğunu ikrar etmiş ve bu kayıtlara geçmiştir.⁴²

Mehir erkeğin vermekle yükümlü olduğu bir borçtur. Evliliğin gerçekleşmesi ile mehr erkeğin zimmetinde bir borç olarak tahakkuk eder.⁴³ Hayatta iken ödenmez ise, kocanın ölmesi ile borç olarak terekeye geçer. Terekeye uygulanacak hükümler uyarınca, terekenin mirasçılar arasında dağıtımından önce murisin borçlarının ödenmesi gerektiğinden, ölen eşin hanımı terekeden mehr hakkını öncelikli olarak alır, daha sonra kalan kısım mirasçılar arasında taksim edilir. Örneğin Hacı Sevinç mahallesi sakinlerinden vefat eden Hacı Mehmet b. Veled'in hanımı Zâhide binti Mehmet, kocasının vefat etmesi üzerine kayını Hacı Durmuş'un kocasının muhalledatını aldığını, fakat bundaki miras payı ile 1000 akçe değerindeki mehr-i müeccel alacağını vermediğini ve bu haklarının adı geçen kişiden alınıp tarafına teslim edilmesini mahkemeden talep etmiştir.⁴⁴

Satışı veya kullanılması yasak olmayan her şey mehr olarak verilebilir. Buna göre menkul veya gayr-i menkul mallar, bunların intifa hakkı, ziynet eşyaları, hayvanlar ve hatta Kur'an öğretme gibi

³⁶ Örnek kayıt için bk. A-154: 29b/2, A-155: 17b/1.

³⁷ Serahsi, *el-Mebsût*, V, 63.

³⁸ el-Fetâvâ'l-Hindiyye, I, 316.

³⁹ Serahsi, *el-Mebsût*, V, 62.

⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 701.

⁴¹ A-1545: 25a/4.

⁴² A-154: 130a/3.

⁴³ Serahsi, *el-Mebsût*, V, 63.

⁴⁴ A-154: 43b/3.

eğitim hizmeti mehir olarak verilebilir.⁴⁵ Bu hükmün uygulamaya da yansıdığını gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan birinde İbrahim b. Hamza eği Fatma binti Yusuf'a mehir olarak kırmızı atlas bir kaftan ile bir kuşak vermiştir.⁴⁶

b) Nafaka Hakkı

Evliliğin bir başka hükmü, evli eğin nafakasının koca tarafından karşılanmasıdır. Nafaka, kişinin yaşamını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu madde ve hizmeti kapsar. Evlilikte nafaka borçlusu kocadır. Bu sebeple kocanın nafaka yükümlülüğünü, eğinin ve çocuklarının nafakasını temin etmek şeklinde iki başlık altında incelemek mümkündür.

ba) Evli Eđin Nafakası

Evli eğin nafakasını temin etmek kocaya aittir.⁴⁷ Kocanın nafaka borcuyla yükümlü olması için zengin olması gerekmediği gibi, kadının fakir olması da gerekmez. Hatta kadın zengin bile olsa nafaka kocaya aittir.⁴⁸ Koca bu yükümlülüğünü yerine getirmez ise, kadın mahkemeye başvurarak nafaka taktir ettirebilir. Örneğin incelediğimiz kayıtlardan, zamanın Kâdî'sının, Ümmühan binti Musâ isimli kadının giyim ve sair ihtiyaçları için her gün başına 7 dirhem nafaka takdir etmesi ve bunun için kadına, kocası adına borçlanması izni vermesi⁴⁹ bu hükme dayanmaktadır.

Yine kocanın kaybolması gibi bir sebeple nafakanın temin edilememesi durumunda, evli eğin nafakası kocanın malından karşılanır.⁵⁰ Örneğin hâkim, kocası kaybolan Rummâne binti Abdullah'a kayıp kocasının malından karşılanmak üzere nafaka ve giyim harcamaları için günlük 4 dirhem nafaka taktir etmiş ve ihtiyaç halinde ileride kocasına rücu etmek üzere borçlanmasına (istidâne) izin vermiştir.⁵¹

⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, III, 107; Kur'an öğretmenin mehir olarak kabul edilmesi, tartışmalıdır. İlk Hanefî müçtehitleri, Kur'an öğretimi ve benzeri amellerin taat sayılıp yalnız Allah'a yaklaşmak amacıyla yapılacağı için ve Nisa 24. ayette bizzat "mal" kavramı geçtiği için, Kur'an öğretmenin mahir olarak verilmesi kabul etmezken sonrakiler kabul etmiştir.

⁴⁶ A-154: 130a/3.

⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 564.

⁴⁸ Kâdihân, *Fetâvâ*, I, 424.

⁴⁹ bk. A-154: 43a/5.

⁵⁰ Sahnün, b. Sa'îd (ö. 240/854) *el-Müdevenetü'l-Kübrâ*, I-VI, Kâhire 1324/1906, II, 451.

⁵¹ bk. A-154: 25b/2

Diğer yandan kocanın hacr altına alınmış olması sebebiyle tasarrufta bulunamaması kadının nafaka hakkını düşürmez. Böyle bir durumda hakim, kadına kocasının malından nafakasını karşılayacak miktarda harcama yapmasına izin verebilir. Bursa'ya bağlı Mudanya kasabası Balabancık köyünden Aynî binti İbrahim adlı küçüğün annesi Rahime binti Selime'nin talebi üzerine, mahcur olan babasının malından küçük çocuk adına günlük 3 dirhem harcama yapmasına ve gerektiğinde bunun için borçlanmasına izin vermiştir.⁵²

Nafaka giyecek, yiyecek, barınacak yer⁵³ ve tartışmalı olmakla birlikte sağlık giderlerinden oluşur. Dolayısıyla bazen yalnız yiyecek manasında kullanılan nafaka kapsamına tedavi ve ilaç hatta bazı durumlarda hizmetçi giderleri de girer.⁵⁴ Nitekim birçok kayıтта nafaka, giyim ve sair ihtiyaçları şeklinde ifadeler yer almaktadır.⁵⁵

Hâkim, nafaka yükümlüsü olduğu halde nafaka ödemeyen kocanın, varsa mallarını satmak suretiyle eşinin nafakasının karşılanmasına karar verebilir.⁵⁶ Mesela Fatma binti Muhammed'in nafaka, giyim ve sair ihtiyaçları için kocası Hallac Recep b. Ramazan'a bu tarihten geçerli olmak üzere günde 5 gümüş dirhem ödenmesine hükmedilmiş ve kadına bunun için kocası adına borçlanma (istidâne) izni verilmiştir.⁵⁷ Yine Raziye binti Kasım isimli kadın mahkemeye başvurarak, kocası Muhammed b. Hasan'ın bir sene önce gurbete çıktığını, kendisi ve küçük çocuğunu nafakasız bıraktığını söyler. Bu sebeple kocasının kiraladığı Gelincik çarşısındaki dükkânın kiracısı ve yed-i emin olan Hüseyin Çelebi' isimli şahıstan dükkânın açtırılıp içinde kocasına ait olan 20 parça kaftanın kendisine nafaka olarak verilmesini talep eder. Mahkeme, kocasının nafaka bırakmadığına yemin ettirmesi üzerine kaftanları kadına teslim edilmesine karar verir.⁵⁸

Keza kocası tarafından yiyecek ve giyeceği temin edilmeyen kadına mahkeme, nafaka takdir edip bunun karşılanması için kadına kocası adına borçlanma (istidâne) izni verebilir.⁵⁹ Kâdî, kaybolan Sefer b. Veli'nin karısı Nasâ binti el-Hac İsmail isimli kadının başvurusu üzerine, kendisi ve küçük kızı Fatma binti Sefer için her biri adına nafaka, giyim ve sair ihtiyaçlarını karşılamak üzere beytülmal-

⁵² bk. A-154: 21b/3.

⁵³ Kâdihân, *Fetâvâ*, I, 425.

⁵⁴ Kâdihân, *Fetâvâ*, I, 429, İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 570-571.

⁵⁵ bk. A-154: 9a/418a/4, 25b/2,43a/5.

⁵⁶ Kâdihân, *Fetâvâ*, I, 432.

⁵⁷ bk. A-154: 9a/4.

⁵⁸ bk. A-155: 17b/2.

⁵⁹ Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziye*, IV, 163.

den borç almasına ve ileride kocası Sefer b. Veli'ye rücu etmesine karar vermiştir.⁶⁰

bb) Çocukların Nafakası

İslâm hukukuna göre kocanın nafaka yükümlülüğüne, kurulan ailede meydana gelen çocukların nafakası da dahildir. Buna göre baba, eşinin nafakasını karşıladığı gibi ondan olan çocuklarının nafakasını da karşılamak zorundadır.⁶¹ Hatta kocanın bu yükümlülüğü evlilik birliğinin devam etmesine de bağlı değildir. Evlilik sona erdiği halde, koca, çocuklarının nafakasını karşılamakla mükelleftir. Esasen nafaka yükümlülüğü, evlilik birliği sona erdikten sonra doğmuş olan çocuğun dünyaya gelmesi ile hısımlık nafakası niteliği kazanmış olur.

Daha önce de geçtiği üzere çocuğun nafakasının karşılanması konusunda, evli eşin nafakasının ödenmesinde uygulanan hükümler geçerlidir. Buna göre baba çocuğun nafakasını ödemediği veya ödemekten kaçındığı durumda, onun bakımını üstlenen anne, onun adına mahkemeye başvurarak nafaka takdir ettirebilir ve hukukî yollarla bunun ödenmesini sağlayabilir. Nisâ binti el-Hac İsmail isimli kadının başvurusu üzerine, kendisi ve küçük kızı Fatma binti Sefer için her biri adına nafaka, giyim ve sair ihtiyaçlarını karşılamak üzere beytülmalden borç almasına ve ileride kocası Sefer b. Veli'ye rücu etmesine karar verilmesi⁶² bunun güzel bir kanıtını teşkil etmektedir. Rahime binti Selime'nin talebi üzerine, Aynî binti İbrahim adlı küçük çocuk adına günlük 3 dirhem nafaka tayin edilmesi ve gerektiğinde bunun için anneye borçlanma izni verilmesi⁶³ ile gurbete çıkıp eşinin ve küçük çocuğunun nafakasını temin etmeyen Muhammed b. Hasan'a ait 20 kaftanın adı geçenlerin nafakasını karşılamak üzere yedi eminden alınıp eşine verilmesine dair mahkeme kararları da aynı gerçeğe işaret etmektedir.⁶⁴

2- Kocanın Hakları

Rükün ve şartlarına uyularak kurulan bir evlilikte kocanın da bir takım hakları vardır. Bunların başında itaat ve kocanın evinde ikâmet gelmektedir.

⁶⁰ bk. A-154: 18a/4.

⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 582; *Kâdihân*, *Fetâvâ*, I, 445.

⁶² bk. A-154: 18a/4.

⁶³ bk. A-154: 21b/3.

⁶⁴ bk. A-155: 17b/2.

a) Kadının İtaat Etmesi

Evli eş kocasına itaat etmek ve onun hukukunu korumakla yükümlüdür.⁶⁵ İtaatsiz (nâşize) eş, bu yüzden sahip olduğu haklardan bir kısmını dahi kaybedebilir.⁶⁶ Örneğin kocasının izni olmadan ve geri gelmemek üzere evi terk eden evli eş nafaka hakkını kaybeder. Bu süre zarfında kocanın nafaka yükümlülüğü düşer.⁶⁷

b) Evlilik Birliğinin İkametgâhı

İslâm hukukunda evliliğin hükümlerinden biri, eşin kocasının ikâmet ettiği yerde ikâmet etmesidir. Denilebilir ki evlilik birliğinin ikametgâhı, kocanın oturduğu yer ve evdir. Buna göre evli kadın, kocasının bulunduğu şehirde ve evde oturmak zorundadır. İş veya tayin gibi sebeplerle evlendikleri yerden ayrılmaları gerektiğinde kadının kocasının yanında bulunmak zorunluluğu vardır. Ancak başka bir şehre veya mahalleye taşınmak kadın için risk taşıması halinde bu hüküm uygulanmayabilir. İncelediğimiz kayıtlar 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun Bursa ölçeğinde, İslâm hukukunun bu hükmünün uygulandığını göstermektedir. Örneğin, Bursa Maksem mahallesi İmamı Hüseyin Çelebi, mahkemeye başvurarak, 5 yıl önce evlendirdiği kızının kocası olan komşusu Hüseyin'in başka bir mahallede ve kızına nâmahrem kardeşleri ile birlikte oturtmak istediğini ve damadının ise ateh hor (aklı hafif) olduğunu ve bu durumun tespit edilip kızının başka bir mahalleye götürülmesine mani olunmasını ister. Mahkeme yaptığı tahkikat sonucu iddianın sabit olduğunu ispat eder ve kızın babasının yanında ikamet etmesine karar verir.⁶⁸

3- Karşılıklı Hak ve Sorumluluklar

a) Evlilikte Mal Rejimi

İslâm hukukunda evli eşler arasında 'mal ayrılığı rejimi' uygulanır. Bu bakımdan evin eşyalarının kime ait olduğu konusunda evliler arasında görüş ayrılığı ortaya çıksa, erkeklerin kullana geldikleri eşyalar kocanın, kadınların kullana geldikleri eşyalar kadının olduğuna karar verilir.⁶⁹ Buna göre evlilik eşlerin mallarına ortak olmayı gerektirmez. Dolayısıyla kadının kendisine ait mallar üzerindeki tasarruf yetkisi yine kendisine aittir. Nikah ile bu yetki kocaya geçmez. Kadının şahsına ait mallardan kocasına vermiş oldukları, hibe edil-

⁶⁵ Bakara 2/228; Ebû Dâvud, Nikâh. 40, Tirmizî, Radâ, 10; İbn Mâce, Nikah, 4. Ayrıca bk. Ebû Zehra, *el-Ahvâl*, 231.

⁶⁶ Kâdihân, *el-Fetâvâ*, I, 159; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 611.

⁶⁷ bk. Ebû Zehra, *el-Ahvâl*, 250-251.

⁶⁸ bk. A-154: 41b/1.

⁶⁹ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, I, 329.

memiş ise, borç (karz) olarak verilmiş sayılır. Dolayısıyla koca bunları geri vermekle yükümlüdür. Defterlerde XVII. Yüzyıl Osmanlı toplumunda kadına bu hakkın tanındığını gösteren çok sayıda örneğe rastlıyoruz. Mesela Bursa Murad Bey mahallesi'nden Aişe binti Osman, boşandığı kocasının zimmetinde 1500 akçesi mihr-i müeccelden, 600 akçesi 'karz'dan olmak üzere toplam 2100 akçe alacağı olduğunu ve bunun sabık zevci mutallık olan Mürsel b. Süleyman'dan alınarak kendisine teslim edilmesini talep etmiştir.⁷⁰

Bir başka kayıta ise, Veledi Enbiya mahallesi sakinlerinden Mümine binti Abdullah adındaki kadın, kocasından satın aldığı, vasıfları ve miktarı aralarında maruf olan ipekten dolayı kocasına 3000 dirhem borcu olduğunu ikrar etmektedir.⁷¹ Bu da gösteriyor ki, evli eşler arasında mal ayrılığı rejimi uygulanmaktadır. Eğer evlilik mallara da ortak olmayı gerektirmiş olsa idi, eşler arasında alım satım işlemine gerek kalmaz idi. Çünkü aklı başında bir kişiden, aynı zamanda kendisinin de olan bir malı satın alması gibi anlamsız bir muamele beklenemez.

Bu hükmün uygulandığını gösteren bir başka kayıt ise şudur. Mustafa b. Abdullah adındaki kişi mahkemede, davacısına toplam 5000 dirhem borcu olduğunu ikrar etmesi üzerine kendisinden bu borcuna karşılık kefil istendiğinde, Arslan veledi Son ile hanımı Sakine binti Muhammed kefil olmuş ve mahkeme bu kefaleti kabul etmiştir.⁷²

b) Mirasçı Olma

Evliliğin bir diğer hükmü eşlerin birbirine mirasçı olmalarıdır. Esasen aralarında kan bağı olmadığı halde nikâh akdi ile hayatlarını birleştiren eşlerden her biri diğerinin mirasçısı olma hakkını kazanır. Nitekim İslâm Miras hukukunda mirasçı olmanın sebeplerinden biri sıhrî hısımlıktır.⁷³ Bunu sağlayan hukukî sebep de nikâh sözleşmesidir. Buna göre hayatta kalan eş, ölen eşinin vârisi olarak terekede miras hakkına sahiptir.

İslâm hukuku eşlerin birbirlerine mirasçı olma hakkı tanımakla birlikte, toplumların gelenekleri bu hakkın alınmasında belirleyici olmaktadır. Buna göre kadının mirastan pay alması konusunda toplumdaki yerleşik geleneğin bir sonucu olarak düşünülebilecek bir durum gereği kayıtlarda çoğunlukla kadının mirasçı olması geçmemektedir. Bununla birlikte mahkemeye intikal eden bütün dava-

⁷⁰ bk. A-154: 29b/2.

⁷¹ bk. A-155: 18b/1.

⁷² bk. A-155: 4b/3.

⁷³ Serahsi, *el-Mebsût*, XXVIII, 138.

larda kadınlar miras hakkını elde etmişlerdir. Bu bakımdan Osmanlı mahkemelerinde kadınlara miras hakkı, İslâm hukukunun ilgili hükmü gereği ödenmiştir. Örneğin Bursa Hoca Menteş Mahallesi sakinlerinden Fatma binti Mustafa isimli kadın ölen eşi Mehmet b. Sevindik'ten hissesine düşen payını aldığına dair beyanı bunu göstermektedir.⁷⁴

İslâm miras hukukuna göre ashab-ı ferâiz sınıfı mirasçılar arasında yer alan eşin (zevce) mirastaki payı, murisin çocuğu bulunduğu 1/8, çocuk bulunmadığında ise 1/4 oranındadır. Sicil kayıtlarında bu oranlara uyulduğu görülmektedir. Zâhide binti İlyas isimli kadın, ölen kocası Mehmet b. Veleddi'nin kardeşi Hacı Durmuş'un oğlu Mehmet'ten, kocasının malından kendisine düşen 1/4 hisse-i şer'iyenin verilmesini talep etmiş olması, belirlenen oranlara uyulduğunu göstermektedir.⁷⁵

İslâm Miras hukuku hükümlerine göre tereke üzerindeki haklar sıralamasında mirasçılarının miras alma hakkı en sonda gelmektedir. Bundan önce teçhiz ve defin masraflarının karşılanması, murisin borçlarının tediyesi ve varsa vasiyetinin icrası gelmektedir.⁷⁶ Buna göre sıralanan hükümler yerine getirildikten sonra kalmış ise tereke mirasçılar arasında paylarına düşen hisseleri oranında dağıtılır.⁷⁷ Bu hüküm eşlerin mirasçılığı için de geçerlidir. Uygulamada bu hükmün dışına çıkılmadığı görülmektedir. Nitekim Aişe binti Ali isimli kadının çocukları ve kendisine ait miras hakkının verilmesi için davacı olması üzerine, kocası Mustafa b. Göçer'in kardeşi davalı Mehmet'in, ölen kardeşinin muhalefâtında 4700 akçe çıktığını, bunun 2000 akçesi ile vakfa olan borcu, 2000 akçesi ile de mehir borcu ödendiğini ve kalanla da teçhiz ve tekfin masraflarının karşılandığı ve miras olarak paylaşılacak bir şey kalmadığını söylemesi ve bu konuda şahit dinletmesi üzerine dava düşmüştür.⁷⁸

Boşanan eşlerin birbirine mirasçı olmasında boşanma şekli belirleyici olmaktadır. Aşağıda geleceği üzere ricî talak (dönülebilir boşama) ile boşanmış kadın, iddet beklerken kocasının ölmesi halinde onun mirasçısı olur. Bu hüküm, iddet süresince evlilik bağının devam etmekte olmasından ileri gelmektedir. Evlilik birliğini derhal sona erdiren boşamayı ifade eden "bâin talak" halinde ise eşler birbirlerine mirasçı olma hakkını kaybeder. Ölüm iddet süresi içinde meydana gelmiş olsa da, hayatta kalan eş mirasçılar arasında yer

⁷⁴ bk. A-154

⁷⁵ bk. A-154: 43b/3.

⁷⁶ Serahsi, *el-Mebsût*, XXVIII, 137.

⁷⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 85.

⁷⁸ bk. A-154: 38b/1.

almaz.⁷⁹ Kayıtlara yansıdığı kadarıyla kocasından bâin talakla boşanmış olan Zeynep binti Abdullah adındaki kadının, mahkemeye başvurup terekeden yalnız mehr-i müeccel ve nafaka alacağı dışında başka bir hak talebinde bulunmamasını bu şekilde yorumlamak yukarıdaki hükme uygun düşmektedir.⁸⁰

Yukarıda da belirtildiği gibi bu bilgiler, erkek egemen Osmanlı toplumunda, ölümle bir hak halini alan miras almak için mahkemeye başvuran daha çok kadınlar olmuştur. Yine uygulamaya yansıdığı şekliyle miras dağıtımında ferâiz hükümlerinin dışına çıkılmamıştır.

11- Doğumun hukukî sonuçları

İslâm hukuku doğuma bir takım sonuçlar bağlamıştır. Bunların bir kısmı çocuğun nesebinin sabit olması, emzirme (Radâ), bakım (hidâne), nafaka gibi daha çok çocuk için söz konusu olan haklardır.

a) Nesep

Dar manada nesep, çocuğun ana ve babasıyla olan hısımlık münasebetini ifade eder. Çocuğunun nesebinin onu doğuran kadına bağlanması için, anası olduğu ileri sürülen kadın tarafından dünyaya getirilmiş olduğunu ispat yeterli olur. Nesep bağı kurmak için ayrıca başka bir hukukî yol aramaya gerek yoktur. Bu bakımdan doğum, çocuk ile onu doğuran kadın arasında hısımlığın oluşmasını sağlar.⁸¹ Bunun gereği olarak da hısımlığa bağlanan hak ve yükümlülükler kendiliğinden işlemeye başlar. Belgeler uygulamanın bu doğrultuda olduğunu göstermektedir. Terekesine 'beytü'l-mâl emini' tarafından el konan Lâlezâr binti Abdullah isimli kadının boşandığı kocası, Mehmet adındaki çocuğun adı geçen kadından olduğunu şahit dinleterek ispat edince, 'beytü'l-mâl'e geçen terekeyi oğlu adına geri alır.⁸²

b) Hidâne

İslâm hukukunda çocukların bakım ve terbiyesine 'hidâne' adı verilmektedir. Çocukların bakım ve terbiyesi özellikle evlilik birliğinin bir sebeple sona ermesi durumunda önem kazanmaktadır. İslâm hukukçuları, eşlerin ayrılması halinde çocukların bakım ve terbiye-

⁷⁹ Geniş bilgi için bk. Hazma Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İstanbul 1991, 34-35.

⁸⁰ bk. A-154. 107a/1.

⁸¹ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, IV, 113.

⁸² bk. A-155: 7a/1.

sinin kimin tarafından ve ne şekilde yerine getirileceğini bir takım hükümlerle düzenlemişlerdir.

Çocuğun belli bir yaşa kadar bakım ve terbiyesi ilk önce anaya verilmektedir.⁸³ Yalnız bunun için ananın hür, akıllı, buluğa ermiş, çocuğa bakmaya gücü yetecek durumda olması gerektiği gibi çocuğun sıhhat ve ahlâkını korumada güvenilir kimse olması da aranır. Ayrıca yabancı biri ile de evli olmamasına da bakılmaktadır.⁸⁴ Bu şartları taşıması halinde çocuğun bakım ve terbiyesi öncelikle onu dünyaya getiren anaya aittir.

Bir hak mı yoksa bir görev mi olduğu tartışılan hıdâne, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre bir hak olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan zorlayıcı şartlar bulunmadığı sürece anne çocuğun bakım ve terbiyesini üstlenmeye zorlanamaz. Ayrıca evlilik sona ermiş ise anne bu iş için ücret alma hakkını da elde eder. Buna göre baba, çocuğun bakımını üstlenen kişiye ücret ödemek zorunda olduğu gibi, bu süre zarfında onların nafakasını da karşılamakla yükümlüdür.⁸⁵ Nitekim tahlilini yaptığımız belgelerde, İvazpaşa köyünde oturan Bistân b. Dâvud'un Aişe ve Fatıma isimli iki küçük kızının annesi ve mürebbisi Devrane binti Ali isimli kadın, adı geçen kızlara günlüğü 4 akçe nafaka ile bakmakta olduğunu ve toplam 8640 akçe tutarındaki alacağını küçük kızların vâsilerinden aldığına dair itirafı sicilde yer almaktadır.⁸⁶ Bu da gösteriyor ki, ruh ve beden sağlıkları açısından bir engel bulunmadığı sürece çocuklar, belli bir yaşa kadar anneleri yanında kalması ve bu süre zarfında ihtiyaçlarının babaları tarafından, o yoksa kanunî temsilcileri tarafından karşılanması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu şekli ile uygulamanın İslâm hukukundaki hıdâne hükümlerine uygun olarak gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.

E- Evlilik Birliğinin Sona Ermesi

İslâm hukuku, gerek gördüklerinde taraflara evlilik bağıni çözüme hakkı tanımaktadır.⁸⁷ Bazı hukuk sistemlerinde olduğu gibi taraflar istemedikleri halde evli kalmaya zorlanmaz.⁸⁸ Bu bakımdan İslâm hukukunda evlilik birliği, belirli usul ve yöntemlerle sona erdirilebilir.

⁸³ İbn Kudâme, el-Muğni, VII, 613; Dâmad, *Mülteka'l-Ebhur*, I, 480.

⁸⁴ Bezzâzi, *el-Fetâva'l-Bezzâziye*, IV, 423.

⁸⁵ Talâk 65/6, ayrıca bk. Bezzâzi, *el-Fetâva'l-Bezzâziye*, IV, 169.

⁸⁶ bk. A-155. 17a/4. Ayrıca bk. A-155: 4a/2

⁸⁷ Bakara 2. 227, 229; 230-232; 236-237; 241; Talâk 65/1

⁸⁸ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, SÜHF, Yayınları, Konya 1988, 16.

1- Talak

İslâm hukukunda evlilik birliğini sona erdiren yollardan biri erkeğin eşini boşamasıdır. İslâm hukuk literatüründeki karşılığı talak olan bu tür boşama erkeğe tanınan bir haktır. Evlilik ile kazanılan hakları düşüren bir tasarruf⁸⁹ olan talak hakkı en çok üç defa kullanılabilir. Bu bakımdan talak ric'i ve bâin olmak üzere ikiye ayrılır. Evliliğe tekrar dönüş imkanı veren ric'i talak üç boşama hakkının tüketilmemiş olduğu veya kesin ayrılığın söz konusu olmadığı boşamayı ifade eder. Üç hak kullanılarak üç boşama yetkisinin tamamı tüketildiğinde bu boşama "bâin" talak olur ve bu durum kesin ayrılık ortaya çıkar. Ric'i talâkta olduğu gibi boşayan kocanın tekrar evliliğe devam etmesi mümkün değildir.⁹⁰ Belgeler Osmanlı Aile hukuku mevzuatı içinde bu tür boşamalara yer verilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bir takım evlilikler bu usullerle sonlandırılmıştır.⁹¹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı Devletinin vatandaşları arasında gayr-i müslimler de bulunmaktadır. Bunlar belirli konularda kendi hukuk sistemlerine bağlı olmakla birlikte onlara, bir kısım konularda ayrıca kendi istekleri ile İslâm hukukunun hükümleri uygulanmıştır. Gayr-i müslimlerin tabi olduğu hukuk alanlarından birinin aile hukuku olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Pöryem veledi Karbet mahkemede karısı Zümerred binti Bugasa'yı bâin talakla boşadığını ve onun başka biri ile evlenip boşanmadıkça tekrar evlenmelerinin helal olmayacağını beyan etmiş ve bu durum mahkeme tarafından sicile kaydedilmiştir.⁹²

Talak yoluyla evlilik birliğinin sona ermesi için, boşamanın koca veya vekili tarafından yapılmış olması gerekir. Çünkü talak şahsa bağlı bir haktır. Bu sebeple evlilik ancak koca veya vekili tarafından sonlandırılır. Başka biri talak hakkına sahip olamayacağı için evliliği sonlandıramaz. Talakın vekil aracılığı ile icra edilmesi çok az rastlanan bir uygulamadır. Kötüye kullanılma riski her zaman ihtimal dahilinde olması sebebiyle, boşamaya vekalet tasarruf zamanı ve yetki sınırları belirlenerek verilmektedir. Bu şekilde de olsa boşamaya vekil tayin edildiği olmuştur. Ancak bu yukarıdaki sınırlar içinde ve genellikle kocanın başka bir yerde bulunduğu durumlarda söz konusu olmuştur. Örneğin ticari amaçla şehir dışında bulunan Ömer b. Yusuf isimli şahıs, 6 ay içinde evine dönmediği takdirde eşini bâin ta-

⁸⁹ Karafî, Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. İdris b. Abdîrahman es-Sanhaci (ö. 684/1285), *el-Fürûk*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty., II, 110.

⁹⁰ Müzenî, Ebû İbrâhim İsmail b. Yahya (ö.246/877), *Muhtasar*, (Şâfiî'nin *el-Ümm*, ü ile birlikte I-VIII, Beyrut ty). VII, 197.

⁹¹ bk. A-154: 107a/1, A-155. 6b/2. Burada kastedilen bain talak, üç boşamanın gerçekleşmiş olması halidir.

⁹² bk. A-155: 17b/4.

lakla boşamak üzere Ali bey isimli şahsı vekil ve kâimi makâm tayin etmesi⁹³ bu şekilde yorumlanabilir.

2- Kadının Boşanma Talebinde Bulunması (tefrîk)

İslâm hukukuna göre kadın, boşama yetkisini aldığı (tefvîzi talâk) durumlarda evlilik birliğini sonlandırabilir. Esasen bu, talak kapsamında görülür. Bunun dışında kadın, boşama yetkisi olmaksızın bazı gerekçelerle boşanma talebinde de bulunabilir ki bu tefrîk terimi ile ifade edilmektedir. Örneğin evliliğe katlanılması çok güç olan durumlarda kadın ayrılma talebi ile mahkemeye başvurup hakim tefrîk kararı vermesini isteyebilir. Haklı bulunması halinde hakim ayrılımlarına karar vererek evlilik birliğini sonlandırmış olur.

Kadının boşanma talebinde bulunabileceği durumlar, hastalık,⁹⁴ Hanefiler dışında kalan İslâm hukukçularına göre nafakayı temin etmeme,⁹⁵ kocanın kaybolması⁹⁶ ve şiddetli geçimsizlik halleridir. Hanefi hukukçuları bunların bir kısmını kabul etmedikleri için, hakim boşama kararı vermesine gerekçe olabilecek sebepler oldukça sınırlı olduğu belirtilmektedir.⁹⁷ Örneğin Ebû Hanife ve Ebû Yusuf akıl hastalığını tefrîk sebebi saymamaktadır.⁹⁸ Yine az önce değinildiği gibi Hanefi hukukçularına göre nafakayı ödememek ayrılma sebebi sayılmaz.⁹⁹ Kayıplık hali için de aynı anlayış söz konusudur. Hakim kocanın ölüm kararını verip eşin boşanmasına hükmedebilmesi için kocanın emsallerinin ölmüş olmasını bekler. Öncesinde öldüğüne ve buna bağlı olarak karısı ile arasındaki nikahın sona ermiş olduğuna dair hüküm veremez.¹⁰⁰

Osmanlı toplumunda yaygın olarak Hanefî mezhebinin hakim olduğu bilinen bir durumdur. Ancak bazı konularda mezhep hükümlerine aykırı uygulamalar da olmuştur. Bu tür uygulamaların bulunduğu konulardan biri de kadının boşanmak üzere hakime başvurusudur. Nitekim incelediğimiz defterlerde Hanefî mezhebinin yukarıdaki anlayışına rağmen, kadınların hakimden değişik sebeplerle boşanma talebinde buldukları kayıtlara geçmiştir. Bu sebeplerden biri de kocanın eve gelmemesi ve dolayısıyla kocalık görevlerini yapmamış olmasıdır. Hatta böyle bir durumda kocanın evin ihtiyaçlarını karşılamış olması karısının boşanma talebine engel sayılmamıştır.

⁹³ bk. A-154.46a/1

⁹⁴ Bezzâzî, *Fetâvâ'l-Bezzâziye*, I/413.

⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 573.

⁹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 488.

⁹⁷ Aydın, *Osmanlı-İslâm Aile Hukuku*, 44.

⁹⁸ Kâsânî, *Bedâi'*, II, 322.

⁹⁹ Kâdîhân, *el-Fetâvâ*, I, 438; Dâmad, *Mülteka'l-Ebhur*, I,490.

¹⁰⁰ Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 196.

Tokat'ın eski Mahkeme mahallesinde oturan, ticaret yapmak maksadıyla ayrılıp 5-6 ay gibi bir süre evinden ayrı kalan Ömer b. Yusuf, bu süre zarfında eşinin giyim vb ihtiyaçları için harçlık gönderdiği halde, karısı Aşure binti Ali'nin, kocasının eve gelmediği, bundan rencide olduğu ve acı çektiği (müteellim) gerekçesiyle bâin talak üzere (kesin ayrılık) boşanma talebinde bulunması üzerine, adı geçen koca, 6 ay içinde döneceğine söz vermesi, aksi taktirde Ali bey isimli şahsı boşamaya vekil tayin ettiğini bildirir.¹⁰¹ İşte bu kayıt bu konuda önemli bir belge teşkil etmektedir. Bununla birlikte kayıta görüldüğü üzere kocasının eve gelmemesinden olumsuz yönde etkilenen kadının boşanma talebinde bulunmasına rağmen mahkeme boşama kararı vermemiştir. Çünkü Hanefi hukukçularına göre kötü muamele sebebiyle kadının mahkeme kararıyla boşanmasını kabul etmedikleri için mahkeme boşama kararı vermemiştir. Ancak aile içindeki olumsuzluğu gidermek için Osmanlı mahkemeleri çare olarak kocayı örnekte olduğu gibi şartlı boşamaya zorlamakta, durumun düzelmemesi halinde başkaca bir işleme gerek kalmaksızın kadının bu evliliği sona ermektedir.¹⁰²

3- Muhâlea

İslâm hukukunda evlilik birliğini sona erdiren yollardan biri de "muhâle'a" yöntemidir. Tarafların karşılıklı rızaları ile gerçekleşen bu boşama yöntemi, kadının mehir alacağından feragat etmesi veya bir mal karşılığında kocasının kendisini boşamaya razı etmesidir.¹⁰³ Muhâlea, İslâm hukukunda yalnız kocaya ait olan boşama yetkisinin bir istisnasını teşkil ettiği gibi, kadının istemediği bir evlilikten kurtulmasını da sağlamış olmaktadır.¹⁰⁴ Muhâlea talebini bizzat kadının kendisi ileri sürebileceği gibi vekili aracılığı ile de muhâlea talebinde bulunup bu yolla boşanabilir.¹⁰⁵

"Eğer Allah'ın yasalarını ikisi koruyamayacaklar diye korkarsanız, o zaman kadının fide vermesinde ikisine de günah yoktur"¹⁰⁶ ayetine dayanan muhâle'a yöntemi uygulamaya da geçmiştir. Bursa'nın Koca Yunus mahallesinde ikamet eden Ümmi Hatun binti el-Hac Nebi isimli kadın kocası Mustafa b. Mehmet ile, 5000 Osmanlı dirhemi tutarındaki mehr-i müeccel, nafaka ve süknâ hakkından

¹⁰¹ bk. A-154: 46a/1.

¹⁰² Bu konuda ayrıca bk. M. Âkif Aydın, "Eyüp Şeriye Sicillerinden 184-185 ve 188 No'lu Defterlerin Hukukî Tahlili", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1988,70.

¹⁰³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 51.

¹⁰⁴ bk. Merginânî, *el-Hidâye*, II, 13.

¹⁰⁵ Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/804), *el-Câmi'ul-Kebîr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut 1399/1978, 88.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/229

feragat etme karşılığında muhâlea yapmış ve bu suretle boşanmış olduğu sicile kaydedilmiştir.¹⁰⁷

Osmanlı toplumunda kesin ayrılığı (bâin) sağlayan muhâle'a yöntemine yalnız Müslüman kadınlar değil gayrimüslim kadınlar da başvurmuştur. Örneğin Notahor binti Keddür adındaki ermeni asıllı kadın, kocası Yakob veledi Köfük ile 300 gümüş dirhem, iddet nafakası ve iskan bedeli karşılığında muhâlea yaptığı kayda geçmiştir. Aynı sicil tutanağında eski kocası ile ancak yeni bir nikah akdi yaparak evlenebileceğine dair beyan da yer almaktadır. Bu da İslâm aile hukukunun muhâlea ile ilgili detay hükümlerindedir. Zira İslâm hukukunda boşama ric'i ve bâin olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Evliliğe devam etme imkanı veren ric'i boşamada, koca evlilik hayatını sürdürmek istediğinde bekleme süresi (iddet) dolmamış ise eşi ile birlikte yaşamaya devam edebilirler. Bunun için yeni bir nikah yapmak gerekmez. Bâin talak ile boşamalarda ise eşler tekrar bir araya gelmek istediklerinde, yeni bir nikah akdi yapmak gerekir. İşte kayıta yer alan beyan bu hükmün pratiğe yansıyan ifadesidir.¹⁰⁸

İslâm hukukunda evlilik birliğini sona erdirmek bir takım hukukî sonuçları ortaya çıkarır. Bunlardan biri boşanan kadının üç 'kuru' (temizlik/hayız) süresince beklemesidir. İddet denilen bu süre zarfında kadın başka biri ile evlilik yapamaz. Bu süre zarfında nafakası kocası tarafından temin edilir. Yine koca, boşadığı eşini derhal evi terk etmesini isteyemez. Çünkü boşanan kadın, boşama vuku bulduğu andan başlayarak iddet süresi doluncaya kadar süknâ hakkına sahiptir. Koca, kendi yaşadığı evin bir bölümünde veya başka bir evde boşanan eşinin ikamet etmesini sağlamak zorundadır. Bu hak İslâm hukukunun klasik kaynaklarında genel olarak iddet nafakası hakkı kapsamı içinde değerlendirilir. Osmanlı hukuku uygulamasında ise sadece süknâ hakkı ayrıca konu edilmiştir.¹⁰⁹

Netice olarak denilebilir ki, Osmanlı aile hukuku İslam hukukuna tanzim edilmiş ve bu alanda çıkan sorunlar buna göre çözümlenmiştir.

F- Evliliğin Sona Ermesinin Sonuçları

Evliliğin sona ermesi bir takım sonuçlar ortaya çıkarır. Ayrılan eşler, nikah bağının çözülmesi ile bir takım haklara sahip olduğu gibi bazı sorumluluklar üstlenir. Bunların başında iddet bekleme ve iddet nafakası gelmektedir.

¹⁰⁷ bk. A-155: 16.

¹⁰⁸ bk. A-155: 16.

¹⁰⁹ bk. A-154: 16; A-155: 13a/3.

1- İddet

Talak, fesih, tefrik ve ölüm gibi sebeplerden biri ile evliliğin sona ermesi halinde kadın belli bir süre beklemek zorundadır.¹¹⁰ Bu süre dolmadan kadın başka biri ile evlilik yapamaz. Evliliği sona eren kadının belirli bir süre beklemesi emri bir takım maksatları gerçekleştirmeye yönelik bir hükümdür. Bunların başında kadının hamile olup olmadığına anlaşılması gelmektedir. Yine, boşanma ric'i talak ile gerçekleşmiş ise evliliğe dönmek için kocaya düşünme imkanı sağlamak da gerçekleşmesi beklenen bir başka amaçtır. Diğer yandan vefat eden kocanın hatırasına hürmet, süre beklemenin amaçları arasında yer almaktadır.¹¹¹

Kadının beklemesi gereken süre, evliliği sona erdiren sebebe göre değişmektedir. Evlilik talak ile son bulmuş ise bekleme süresi, Kur'an'ın beyanıyla üç kuru (hayız veya tuhur) müddetidir.¹¹² Kocanın ölmesi halinde ise dört ay on gün beklenir.¹¹³ Hamile kadınların bekleme süresi doğumla son bulur.¹¹⁴

2- İddet Nafakası

Boşama ile evliliği sona eren kadının, beklemek zorunda olduğu iddet süresinde geçimi kocası tarafından karşılanır. Hanefi hukukçularına göre ister ric'i isterse bâin talakla boşanmış olsun her iki durumda da kadının nafakası boşayan kocası tarafından temin edilir.¹¹⁵ Hatta nikah akdinin fesih ile sonlandığı bazı durumlarda da kadına iddet nafakası ödenir. Buna karşın evliliğin ölümle sona ermesi halinde iddet bekleyen kadına nafaka ödemek gerekmez. Çünkü bu durumda olan kadının kocasından miras alacağı için geçimini sürdürebilecek ekonomik imkana sahip olacaktır. Kocası ölen kadının iddet nafakası alma hakkına sahip olmadığına İslâm hukukçuları arasında görüş birliği bulunmaktadır.¹¹⁶

Daha önce de belirtildiği gibi iddet nafakası yiyecek, giyecek, oturacak ev ve diğer zorunlu ihtiyaçlardan oluşur. Buna göre nafaka yükümlüsü koca, boşanmış olduğu eşinin bekleme süresinde yiyecek, giyecek, sağlık ve barınma giderlerini karşılamak zorundadır.

¹¹⁰ İddet ile ilgili ayetler için bk. Bakara 2/228, 234, ; Talak 65/4; Ayrıca bk. Şâfi, el-Ümm, V, 209. Sahnün, Abdüsselâm b. Saïd et-Tenûhî (240/854), *el-Müdevenetü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdir, Beyrut ty., II, 428; Mevsilî, el-İhtiyâr, III, 172.

¹¹¹ Ebû Zehrâ, *el-Ahvâl*, 373.

¹¹² el-Bakara 2/228.

¹¹³ el-Bakara 2/234.

¹¹⁴ Talâk 65/4.

¹¹⁵ Kâdihân, Fetâvâ, I, 440.

¹¹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, I, 303; İbn Rüşd, *Bidâye*,

3- Mehr-i Müeccelin Muacceliyet Kesbetmesi

Daha önce de belirtildiği üzere ödenmesi daha sonraki bir zamana bırakılan mehir, evlilik birliğinin sona ermesi ile muacceliyet kesbeder. Çünkü mehrin ödenmesi için tanınan vade ölüm veya boşama anını geçemez.¹¹⁷ Dolayısıyla kadın mehir alacağına derhal ödenmesini talep edebilir. Evlilik birliği boşama ile sona ermiş ise mehri ödemekle yükümlü olan, boşama tasarrufunda bulunan kocadır.

Tahlilini yaptığımız defterde bu yönde bir çok kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birinde Hacılar mahallesinde oturmakta olan Ümmühan binti Mahammed isimli kadın, kendisini bâin talakla boşayan eski kocasının zimmetinde bulunan 500 akçe tutarındaki alacağını tamamen aldığını ve başka alacağı kalmadığını ikrar etmiştir.¹¹⁸ Yine Murad Bey mahallesi sakinlerinden Aişe binti Osman mahkemeye başvurarak, boşandığı kocası Müyesser b. Süleyman'dan, zamanın rayici ile mehr-i müecceleden 600 akçe alacağını olduğunu ve bunun Şer'an alınmasını talep etmiştir.¹¹⁹

Evlilik ölümle sona ermiş ise mehir, bir borç olarak terekeye intikal eder. Murisin diğer borçlarında olduğu gibi terekenin mirasçılara dağıtımından önce bunun ödenmesi gerekir. Vefat eden Osman Çelebi isimli şahsın hanımının, ölen kocası üzerinde borç olarak bulunan mehr-i müecceli ve diğer haklarını almak üzere mahkemeye başvurması bunu gösteren bir belgedir.¹²⁰ Yine Hoca Menteş mahallesi sakinlerinden vefat etmiş olan Mehmet b. Sevindik adındaki kişinin eşi Fatma binti Mustafa, ölen eşinden alacağı olan 400 akçe tutarındaki mehr-i müeccelini, ölen eşi ve varislerinden aldığına dair ikrar kayıt, bu konuda bir başka belge teşkil etmektedir.¹²¹

G- Küçük Çocuklar İçin Vasî Tayini

Aile hukukunda düzenleme sahalarından biri de 'vesâyet' müessesesidir. Bir kişinin, özellikle 'medenî hakları' kullanabilmesi için bir takım vasıfları taşıması gerekir. Lehine ve aleyhine olabilecek durumları ayırt edebilecek melekelerden yoksun, yani mümeyyiz ve fârik olmayan kişiler sözü edilen hakları kullanamazlar. Küçükler, her ne kadar zaman içinde bazı sezgilere sahip olabiliyorlarsa da, hukukun aradığı anlamda fârik değillerdir. Bu yüzden küçüklerin

¹¹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 693.

¹¹⁸ bk. A-155: 6b/2.

¹¹⁹ bk. A-154: 29b/2.

¹²⁰ bk. A-154: 104b/2.

¹²¹ bk. A-154. Ayrıca bk. A-154: 38b/1.

gerek şahsına bağlı ve gerekse mali haklarının korunması ve geliştirilmesi gerekir¹²² ve bunları üstlenecek velî tayin etmek icap eder.

Velî, küçüğün okuması, sanat öğrenmesi, yerine göre evlendirilmesi gibi doğrudan doğruya küçüğün şahsına bağlı hakların kullanılması ile mallarının korunması ve idaresine yönelik yetkiye sahip olan kişidir. Vasî ise, velinin bulunmadığı durumlarda küçüğün himaye ve temsil yetkisini üzerine alan kişidir.¹²³

Baba, ölümü halinde küçüğün velâyetini üstlenecek birisini vasî olarak tayin edebilir. Böyle bir durumda babadan sonra velâyet yetkisini, onun tayin etmiş olduğu kişi üstlenir. Kayıtlarda bu şekilde vasî tayin edildiğini gösteren belgeler bulunmaktadır.¹²⁴ Örneğin Helvalı mahallesi sakinlerinden Mehmet Çelebi isimli şahıs ölümçül hastalık (maradu'l-mevt) halinde küçük kızı Râziye için Ali Çelebi'yi vasî tayin etmiştir.¹²⁵ Yine Mahmut b. Eyyub isimli küçük için Şemsüddin adındaki bir kişinin vasî tayin edildiğine dair bilgi yer almaktadır.¹²⁶ Kayıtta adı geçen kişinin hakim tarafından vasî tayin edildiği belirtilmemiş ve yalnız küçüğün vasîsi olduğunun kayda geçilmesi, bu kişinin İslâm hukukundaki kural gereği baba tarafından vasî olarak seçildiğini düşündürmektedir.

Baba vasî tayin etmemiş ise velayet yetkisi dedeye geçer. Eğer küçüğün baba ve dedesi ölmüş ve de vasî tayin edilmemiş ise yetki hâkime intikal eder. Hâkim bu yetkisini tayin edeceği vasi ile kullanır ki, bu vasiye 'vasıyyü'l-kadî' denir. Nitekim Halil b. Yusuf isimli küçük için hakim, annesi Aîşe binti Hüseyin'in talebi üzerine Hüseyin b. Kiyâm'ı vasî tayin etmesi bunu göstermektedir.¹²⁷

Bu kayıtta olduğu gibi küçüğün annesi olduğu halde başka biri vasî olarak tayin edilebildiği gibi bizzat anne de vasî olabilmektedir. Emine binti Pir Ali'nin, küçük oğlu adına vesayet yetkisine dayanarak miras olarak intikal eden dükkanın tahliyesini talep etmesi¹²⁸ ve Doğanbey mahallesi sakinlerinden Nasuh b. Ali isimli küçüğün annesi Aîşe binti Seyyid Ahmet, onun mallarını korumak, haklarını almak ve bunun için hukukî yollara başvurmak üzere Deveci Ahmet b. İlyas isimli şahsı vekil tayin etmiş olması¹²⁹ bu hususu ortaya koyan belgelerdir. Bu son belge aynı zamanda vasîlerin üstlendikleri görevi bizzat kendilerinin yerine getirmesi gerekmediği ve bu konuda vekâlet verebileceklerini de göstermektedir.

¹²² İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 613.

¹²³ bk. Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Göytürk ty, 163.

¹²⁴ bk. A-155: 115b/1.

¹²⁵ bk. A-155: 7b/1.

¹²⁶ bk. A-155: 8a/1.

¹²⁷ bk. A-154: 14b/2. Ayrıca bk. A-154: 29a/3

¹²⁸ bk. A-154: 101b/2.

¹²⁹ bk. A-154: 50a/3.

Babanın tayin etmiş olduğu vasi, genel olarak küçüğün mallarının idaresi ile meşgul olur. Küçüğün lehine olmak kaydıyla, küçüğün malı ile ticaret yaparak malvarlığını değerlendirebilir. Yine küçük adına teberru kabul etmek ve ona intikal eden miras payını almak gibi tamamen küçüğün yararına olan işleri yapabilir. Bir çok kayıta vasilerin bu tür yetkileri kullandıkları görülmektedir.¹³⁰ Fakat zorunlu haller dışında küçüğün mallarını başkasına satamayacağı gibi kendi de satın alamaz. Zorunlu hallere örnek olarak küçüğün borçlarını ödemek üzere vasiin küçüğe ait malları sattıkları gözlemlenmektedir.¹³¹ Bunun gibi bir zorunluluk bulunmadığı halde ve yukarıdaki engelleyici hükme rağmen vasilerin, küçüklere ait malları satma işleminde olduğu gibi kiralama konusunda da aynı hükümler geçerli olduğu halde kira işlemi yaptıkları ve hatta küçüğe ait iken sattıkları malı kiralamış oldukları kayıtlarda yer almaktadır.¹³²

Vasiler satım ve kira akdi dışında âriye, karz, rehin, havâle, sulh ve ibrâ gibi sözleşmelere küçük adına taraf olabilir. Vasi, kendisi için taktir edilen ücret dışında küçüğe ait mallardan yararlanamaz. Ancak belgelerde vasilerin, üstlendikleri görev nedeniyle herhangi bir ücret alıp almadıklarından bahsedilmemektedir.

Vasilerin yetkileri küçüklerin belli bir çağa geldiklerinde sona erer. İncelediğimiz defterlerde okunan kayıtlarda bu çağın yaş ile belirlendiğini gösteren bir belge yer almamaktadır. Fakat vasiin velayet yetkisinin süresinin dönem olarak belirlendiği bunun da rüşd çağı olduğu görülmektedir. Daha önce de geçen kayıta Şemsüddin isimli şahsın, Şekerhoca mahallesi sakinlerinden vefat eden Ümmü Gülsüm binti Ali'nin küçük oğlu Mahmud b. Eyyub'un rüşd çağına gelinceye kadar vasi tayin edilmiş olması bunu göstermektedir.

Diğer yandan bazı durumlarda vasiin yapacağı işlemleri kontrol etmek üzere bir 'nâzır' tayin edildiği de görülmektedir.¹³³ Özellikle küçüğün annesinin vasi olduğu durumlarda dedesi hayatta ise o nâzır olarak görevlendirilmektedir. Örneğin kızlarının vasisi olan Fatma isimli şahsa, küçük kızların dedesi Ebû Bekr b. Alaüddin nâzır olarak tayin edilmiştir.¹³⁴ Anne dışındaki vasiler için de nâzır tayin etme uygulaması görülmektedir. Ali b. Mehmed isimli şahıs, Ayşe ve Fatma isimli küçüklerin vasisi Ali b. Abdullah'a nâzır tayin edilmesi bunu göstermektedir.

¹³⁰ bk. A-154

¹³¹ bk. A-154: 9b/2.

¹³² bk. A-154: 15b/4.

¹³³ Bu konuda karşılaştırma için bk. Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 167.

¹³⁴ bk. A-154: 103a/3.

Nazır tayin etme teoride bulunmamasına rağmen, küçüklerin haklarının korunması ve belki de bu konudaki açıkların kapatılması açısından geliştirilmiş bir çözümdür ve buna engel olacak bir hüküm de bulunmamaktadır. Yine buradan hareketle denilebilir ki, Osmanlı mahkemeleri, dayandıkları genelde İslâm hukuku ve özelde Hanefî hukuku içinde yer almayan bu konularda, sistemin esasî ile çatışmayacak pratik çözümler geliştirip uygulamaya sokmuştur.

SONUÇ

Sonuç itibariyle İslâm aile hukuku, Osmanlı tatbikatı içinde tiz sayılabilecek bir uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı kadıları genellikle İslâm hukukçularının koydukları hükümlere bağlı kalmışlardır. Osmanlı coğrafyasında yaygın olan mezhebin Hanefî mezhebi olması nedeniyle kadılar genellikle adı geçen mezhebin hükümlerine göre karar vermişlerdir. Gerekmedikçe İslâm hukukunun dışına çıkılmamaya özen gösterilmiştir. Bununla birlikte toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve İslâm hukukçularının kendi zamanlarının şartlarını yansıtan, fakat yaşanan zaman diliminde sıkıntıya neden olan durumlarda, Osmanlı mahkemeleri özel tedbirler geliştirmişlerdir. Az önce geçen nazır tayini ile boşanmalarda kocanın şartlı talaka zorlanması buna örnek olarak gösterilebilir. İstisna sayılabilecek bu gibi durumlar dışında Osmanlı mahkemelerinde İslâm hukukuna uyulduğu söylenebilir.

Bibliyografya

- Abacı, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aktan, Hazma, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İstanbul 1991.
- Aydın, M. Âkif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.
-, "Eyüp Şeriye Sicillerinden 184-185 ve 188 No'lu Defterlerin Hukukî Tahlili", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Baltacı, Cahit, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, 17 Mayıs 1985, TAIİV Yayınları İstanbul.
- Bezzâzî, Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yûsuf el-Kerderî (ö. 827/1424), *Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, (*el-Fetâvâ'l-Hindiyeye* kenarında) Mısır 1320/1892.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), *Hukukî İslâmiyye ve İstilâhati Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul 1949-1952.

- Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, SÜHF Yayınları, Konya 1988.
-, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, SÜHF, Yayınları, Konya 1988.
- Damad, Şeyhzâde Abdurrahmân Muhammed b. Süleyman (ö. 1078/1667), *Mecmau'l-Enhur Şerhu Mültekâl Ebhur*, I-II, Mısır 1327/1909.
- Demirel, Ö. - Gürbüz A. - Taş M., "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, B.A.A.K. Yayınları, Ankara 1992.
- Desûkî, Şemsüddîn Muhammed Arafe (ö. 1230/1815), *Hâşiye-tü'd-Düsûkî ale'ş-Şerh'l-Kebîr*, I-IV, Dâru'l-Fikr by. ty.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm Hukuku*, Konya 1977.
-, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul 1995.
- Ebû Zehra, *el-Ahvâlü'ş-Şahsiyye*, yy. 1950.
- Ensârî, Ebû Yahya Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed (ö. 925/1519), *Fethu'l-Vehhâb*, I-II, Mısır 1367/1948.
- Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Göytürk
-, Celâl, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, Bakü 1995.
- el-Fetâva'l-Hindiyje*, I-VI, Mısır 1320/1892.
- Gündüz,Tufan, "Şer'iyye Sicilleri ve Tarihi Kıymet", Türk Yurdu Dergisi, Temmuz 1992.
- Hamevî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mekki el-Hüseynî (ö. 1098/1687), *Gamzu Uyûn'l-Besâir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I-IV, Beyrut 1405/1985.
- Haskefî, Alaüddîn Muhammed b. Ali (ö. 1088/1677), *ed-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîr'l-Ebsâr*, I-II, Mısır ty.
- Hıcâvî, Ebu'n-Necâ Şerafüddîn Mûsâ el-Hıcâvî el-Makdisî (ö. 968/1560), *el-İkna' fî Fikh'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-IV, Beyrut ty.
- Hısni, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed (ö. 829/1426), *Kifâyetü'l-Ahyâr fî Halli Gâyet'l-İhtisâr*, I-II, Mısır 1356/1937.
- Huraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ali (ö. 1022/1594), *Hâşiye alâ Muhtasarı Seyidî Halîl*, I-
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dimeşki el-Hüseynî (ö.1252/1836), *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-VIII, İstanbul 1984.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber el-Kurtûbî (ö. 468/1071), *el-Kâfî fî Fıkhü Ehli Medîneti'l-Mâlikî*, Beyrut 1408/1987.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-Muhallâ*, I-IX, Mısır 1387/1967.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Mes'ûd es-Sivâsî (ö.861/1457), *Şerhu Fethî'l-Kadîr*, I-IX, Beyrut 1315/1897.
- İbn Kudâme, Muvaffukuddîn Ebû Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, I-IX, nşr Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır ty.
- İbn Nüceym, Zeynülâbidîn b. İbrâhîm el-Mısırî (ö. 970/1563), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Beyrut 1405/1985
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Receb el-Hanbelî (ö. 795/1392), *el-Kavâ'id*, 1. Baskı, by. 1982.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî (ö. 520/1126), *Bidâyetü'l-Müctehid*, I-II, İstanbul 1985.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim Harrânî (ö. 728/1327), *Memû'u'l-Fetâvâ*, I-XXXIV, Mektebetü'l-Me'ârif, Mağrib ty.
- İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1261), *el-Kavâ'idu's-Suğrâ*, Beyrut 1416/1996.
- Kâdihân, Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Muhammed el-Uzcendî (ö. 592/1196), *Fetâvâ*, (*el-Fetâvâ'l-Hindiyye* kanarında), Beyrut 1310/1904.
- Karafî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahman es-Sanhacî (ö. 684/1285), *el-Fürûk*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.
- Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, Nesil Yayınları, İstanbul 1986.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö.587/1191), *Bedâ'î'u's-Sanâ'î fi Terûbi's-Şerâ'î*, I-VII, Beyrut 1394/1974.
- Kudûrî, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed (ö.428/1037), *el-Muhtasar*, Dersââdet İstanbul ty.
- Mergînânî, Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr (ö. 593/1196), *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Müctehid*, I-II, nşr. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kâhire 1384/1965.
- Mevsilî, Abdullah b. Muhammed b. Mevdûd (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lâlî'l-Muhtâr*, I-IV, 3. Baskı, Beyrut 1975.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz (ö. 885/1480), *Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Gurarî'l-Ahkâm*, I-II, Mısır 1304/1886.
- Onar, Sıdık Sami, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısmının Codificationu, Mecelle", İHFM, XX/1-4,

- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, B.A.A.K., Yayınları Ankara 1992.
- Özbilgen, Erol, *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı*, İstanbul 1985.
- Öztürk, Said, “Osmanlı Toplumunda Çok Evlilik”, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, sy. 2001.
- Remli, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (1004/1595), *Gâyetü'l-Beyân Şerhu Zeyd İbn Reslân, Mısır 1379/1959*.
- Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî (240/854), *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I-VI, Dâru Sâdır, Beyrut ty.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrut 1398/1978.
- Suyutî, Celalüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Beyrut 1403/1983.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris (ö.204/819), *el-Ümm*, I-VIII, Beyrut ty.
- Şirazî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yusuf el-Firuzabâdî (ö. 476/1083), *el-Mühezzeb*, I-II, Kâhire 1959.
- Zerkâ, Ahmed b. Muhammed (ö. 1357/19389), *Şerhu'l-Kavâidü'l-Fıkhye*, Dimeşk 1409-1989.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed, *Medhalu'l-Fıkhi'l-Âmm*, I-III, 9. Baskı, Beyrut 1968.
- Zeylai, Fahrüddin Osman b. Ali (Ö. 743/1896), *Tebyînu'l-Hakâik*, I-IV, Bulak 1315.
- Zuhaylî, Vehbe, *Fıkhu'l-İslâmî ve Edillatühü*, Dımaşk 1984.